SLÅTTEMARK

VÅRT ARVESØLV

SLÅTTEMARK

VÅRT ARVESØLV

«Du hører ikke lenger lyden av ljåen fra de små og ulendte teigene.»

Nye høstingsmetoder og krav til rasjonelle jorder gjør at mange av de gamle slåttemarkene går ut av drift. Noen blir til beite, men de fleste får bare gro igjen.
I følge landbrukstellinga i 1917 var det 60 000 daa utmarksslåtter bare i Setesdalsheiene som ble slått dette året. I tillegg kommer alle de arealene som hadde et hvileår i det flerårige høstingsomløpet i utmarka, samt alle slåtteteigene på innmarka nede i bygda.
Slått på ekstensivt drevne areal var meget omfattende fram til og med siste krig.

I dag er det sjeldent at slått er opprettholdt på areal som ikke har vært pløyd, gjødslet med kunstgjødsel eller sådd til med nyere engfrøblandinger. Men der hvor slike enger fortsatt blir skjøttet finnes en rikt artsmangfold. Dette er barndommens blomsterenger med prestekarger, blåklokker, markjordbær til sjeldne planter som solblom, orkideene søstermarihånd og brudespore til insekter og sopp som ennå ikke er oppdaget og beskrevet. Her finnes de ville slektningene til mange av fôrplantene innen gras- og kløverarter. Disse artsrike og tradisjonelt drevne engene regnes i dag som genbanken til det Norske landbruket og er svært viktige å ta vare på inn i framtida.
Siden slått på slike marginale areal nå er en svært sjelden driftsform, har naturtypen slåttemark fått status som utvalgt naturtype med egen handlingsplan og egen tilskudds-ordning for å oppmuntre til gjenopptagelse av slåtten på de mest verdifulle områdene.

Fokus på enger med unikt biomangfold har gjort oss mer oppmerksomme på hvilke verdier vi har i nærområdene våre. I Aust-Agder har vi sett på spesielt verdifulle områder og laget skjøtselsplaner for disse etter "arvesølv"-model-len. Det vil si at planene er utarbeidet i et nært samarbeid mellom grunneier, forvaltning og fagmiljøer. Historien til et område er spesielt viktig for plante- og dyrelivet vi finner der i dag. Når vi vet hvordan området ble drevet, vet vi også hva som skal til for å framelske dette spesielle biomangfoldet.
Arvesølvprosjektet ble startet på Agder i 2006, og har dannet modell for den nasjonale oppfølgingen av kulturavhengige og verdifulle naturtyper slik som slåttemark, kystlynghei og høstingsskog.

"Arvesølv-prinsippet har skapt eit knutepunkt mellom moderne miljøvern og gamle tradisjonar. Bonden får anerkjenning for den handlingsborne kunnskapen sin og for strevet han legg ned ved å ta vare på marginale areal. Samstundes blir den lille jordlappen hans sett inn i ein større samanheng. Skjøtselen handlar ikkje berre om å hauste gras, men og om å levere noko verde-fult til dei som kjem etter oss." Sier ansvarlig for noen av de fineste slåtteengene i fylket, Sigrid Bjørgum i Bykle kommune.

BYKLE

SLÅTTEENGENE I KYRKJEBYGDA

Juvet, Kultran, Uppistog Byklum, Huldreheimen og Lii i Jåro har ikke bare flotte stedsnavn til felles. Her finnes særdeles artsrike slåtteenger som skjøttes med årlig slått.
Midt i den 22 dekar store, stupbratte enga på Kultran finner vi gårdbruker Tor Mosdøl.
Han sitter blant hundrevis av solgule solblom.
«Å kjenne på angen av gras og urter i ei slåtteeng gir en egen fred i sjela», sier han.
Tor er en av få som har holdt, og fortsatt holder, ei stor slåtteeng i kontinuerlig hevd. Han slår med tohjulsslåmaskin, bærer høyet opp på ryggen, og langt der nede renner Otra. Om våren brenner han flekkene med gras som han ikke når med slåmaskinen. Vår og høst beiter sauene til Tor disse bratte engene.

Ikke alle grunneiere kan slå enga si selv.
I Bykle kommune jobber Sigrid Bjørgum.
Hun er levende opptatt av de artsrike slåtteengene og er faglig ansvarlig for oppfølging av skjøtselsplanene som Bioforsk har utarbeidet gjennom Arvesølvprosjektet.
Hun er også med i skjøtselsgruppa for artsrike slåttemarker i Aust-Agder. Sigrid finner en ordning for enger uten slåttekarer. Hun lærer opp ungdom og setter dem til å slå. Hun får skoleklasser til å rydde, bære kvist og telle sjeldne orkideer. Hun har til og med organisert innsamling av frø fra de artsrike engene som er sendt til den felles nordiske genbanken (NordGen) i Sverige.

«For å ta vare på slåttemarkene er det viktig at yngre utøvarar kan kunsten å slipe og slå med ljå. Opplæring og formidling avheng av at tradisjonane er utan avbrot og at det finst entusiastar» sier Sigrid. Sigrid er en av entusiastene i Bykle. Og hun fortsetter: «Det er knytt mykje handlingsboren kunnskap til slåtten med ljåslått, sliping av reidskap, hesjing, sette høy i stakk osb. I høve formidling og opplevingar har desse prosjekta eit visst potensial».

Slåtteengene i Bykle kyrkjebygd er artsrike.
Her er berggrunnen rik på mineraler og dette gir seg utslag i sjeldne planter. I Uppistog finnes orkideene brudespore og søstermarihånd i store mengder. I Lii i Jåro vokser bl.a. kvitkurle og rødsveve. Og så har vi solblommen da. Den finnes i alle engene og er nesten vanlig her oppe, men nasjonalt er den ei trua og sjelden plante som er i sterk tilbakegang.

Vil du lese mer om biomangfoldet
i Bykle kyrkjebygd?
Se under publikasjoner på www.bioforsk.no

BYKLE

UTMARKSSLÅTT PÅ BJÅEN

Slått og fôrsanking i utmarka var tidligere svært utbredt på Agder. I følge landbrukstellinga i 1917 ble det registrert nesten 60 000 daa utslåtter i Setesdalen, og det må regnes som et formidabelt areal. I tillegg kom alle utmarksarealene som hadde et hvileår i det flerårige høstingsomløpet. I Setesdal var det vanlig at slåtten i utmarka pågikk fra midt i juli til langt ut i september. Nær alt vinterfôret til buskapen på gården ble hentet fra utslåtter i heia. Utallige høylass ble kjørt hjem til gården hver vinter.

Den tradisjonelle utmarksslåtten opphørte de fleste stedene rett etter krigen. I dag beites gamle utslåtter, drifteleger og stølsområder kun sporadisk av sau som går på utmarksbeite. På Bjåen holdt de på med utmarksslått lengre enn de fleste andre steder i Setesdal. Sigurd Bjåen (født 1943) husker han var med på myrslått på myrene under Bueggje, oppe ved Bjørkevollen, i Osen, i Kiltjønnlie og på Flottestøylsmyre.

«Eg meiner vi holdt på med myrslått til slutten av 1950-talet kanskje også inn på 1960-talet», foreller han. «Vi slo sjeldan på same plassen kvart år. Avlingane var ikkje store i vekt og volum. Men samla ein avlingar frå myrane kunne det gje to store stakkar. Breidda på stakken var som lengden på ei langorv og høgda som to. Kvar stakk gav to gode høylass og dei vart køyrd til gards på vinteren», forteller han.

I dag er det frodig vegetasjon på gjengrodde utslåtter og myrer på Bjåen. Urtene som vokser mellom fjellbjørk, lyng og vier gir både et fargerikt inntrykk og er samtidig et historisk dokument for tidligere utnytting av utmarka. Her vokser jåblom, småengkall, svarttopp, fjelltistel, skogstorkenebb, bjønnbrodd, fjellfrøstjerne og fjelløyentrøst, for å nevne noen. Det at disse artene vokser her forteller om tidligere generasjoners påvirkning i form av slått og beite. På tross av tiår uten hevd holder de delvis stand.

Sigurd driver gården på Bjåen sammen med dattera Ragnhild. De har stort fjøs og driver bl.a. med melkeproduksjon. Vi vandrer oppover den frodige bakkemyra på Flottestøylmyre, harerugen og fjelltistelen blomstrer. Ragnhild sier: «Me har tenkt på det i fleire år no, og neste år skal me få det til. Det hadde vore veldig artig å teke opp att myrslåtten her, og sett opp ein stakk».

VALLE

SLÅTTEDAG I UTVALGT KULTURLANDSKAP

«Vi kan vel kalle det en tradisjon nå», sier Anders Dalseg på Setesdalsmuseet. Siden 2010 har museet arrangert slåttedag i midten av juli i den artsrike slåtteenga på Rygnestadtunet. «Hvert år har vi hatt fokus på ulike tema som fra for eksempel ljåslått, lokal variasjon av slåtteutstyr, lauving, markvandring og oppsetting av stakk og hesje, til utvalgte nærområder og viktigheten av biologisk mangfold.» Nå sist laga vi lauvkjerver av rogn og selje som vi stubbelauva og satte i stakk. Du verden så godt sauene likte å ete av kjervene da de kom heim fra heia», forteller Anders.

Slåttedagene til Setesdalsmuseet er godt besøkt med jamt over hundre besøkende og arrangeres i samarbeid med grunneierne i Rygnestad- og Flateland-grendene og Fylkesmannen. De besøkende får rømmegraut etter endt arbeidsøkt. Til tross for mange gode hjelpere på slåttedagen er det likevel nabo og tradisjonsbærer Hallvard Rygnestad som får slåtten i havn på Rygnestadtunet. Med seg har han ungdommer fra bygda som han har gitt opplæring i arbeidet.

De to grendene Rygnestad og Flateland er Aust-Agders utvalgte kulturlandskap, og er ett av totalt 22 utvalgte kulturlandskap i Norge. Grendene har et spesielt helhetlig kulturlandskap med mange kulturminner og biologiske verdier som skjøttes aktivt.

Gjennom Arvesølvprosjektet fikk Rygnestad-Flateland forvaltningsplan. Slåtteenga i Kåvehagen på Flateland er ei anna eng som har fått ny renessanse etter at grendene blei utvalgt kulturlandskap. Grunneier Ånund T. Flateland og far hans Tarald Flateland har på kort tid rydda fram igjen gamle steingjerder, murer og rydningsrøyser på den gamle husmannsplassen. Nå blomstrer over tusen solblom i kapp med sola, i enga som har åpenbart seg mellom steingjerdene. Ånund bruker tohjuls slåmaskin og gjennomfører sein slått i slutten av juli når solblommen er avblomstra.

Se også forvaltningsplan som ligger under publikasjoner på www.bioforsk.no

ÅMLI

LAUVENGA OG HØSTINGSSKOGEN I ØVRE RAMSE

Midt i grenda Øvre Ramse i Tovdal finnes to flotte samlinger med krokete lauvingstrær: Almelia til Eivind Ramse i Oppistog og eikehagen til Børuf Ramse på Livold. Trærne har stått i generasjoner. Fram til og med siste krig blei de kylla og lauvkjerver lagra på låve og trev som fôr til dyra. Tiår har passert siden den tid og trærne har fått stå i fred. Fortsatt gir de næring til barndomsminner.

«Ålmelia var eit leikeland», sier Inga Lauvdal som vokste opp med almelia som nærmeste nabo. «Det var så godt å sitte på dei mosegrodde greinene. Eg sat på ei grein lenge, dingla med beina og såg ut over bygda».

I 2008 tok grunneierne Eivind og Børuf Ramse fatt på restaurering av de gamle trærne etter at Bioforsk og Arvesølvprosjektet utarbeida skjøtselsplan. Spenningen var stor.
Ville de gamle trærne overleve den røffe tilbakeskjæringa? Alm visste vi takler hard restaurering, men hva med eika? Eksperter fra Vestlandet blei trukket inn og Børuf valgte å sette igjen livkvister på eika. Livkvistene er lave greiner som spares slik at en sikrer produksjon hos treet inntil det har dannet nye greiner.

I almelia står om lag 50 gamle styvingstrær langs bekkedrag og i kanten av mindre rydda slåtteteiger. Tradisjonelt blei det sanka fôr i to etasjer her. Vegetasjonen på bakken gav høy, og greinene med lauv gav lauvkjerver. På fagspråket kalles dette lauvenger, og lauvenga i Oppsitog er en av meget få gjenværende på Sørlandet. I dag er trærne restaurert og graset på bakken slås hver sommer. Lauvenga i Oppistog er tilbake!

Eikehagen til Børuf står på ei rydningsrøys midt i tunet på Livold. Hele femti eiketrær står tett i tett i steinura. Kanskje blei eikene her brukt til garving? Styvingstrær i ur kalles på fagspråket høstingsskog, få slike er å finne på Agder. Eikehagen på Livold er den eneste høstingsskogen som er restaurert i Aust-Agder.

Laven *Catapyrenium psoromoides* vokser på trær. Den var ikke tidligere registrert i Norge før den ble funnet på en av almene i Oppistog i 2009. Gamle kylla trær huser gjerne et rikt biologisk mangfold. Insektsarter, moser, lav, sopp, flaggermus og fugl er knyttet til disse trærne, som gjerne blir eldre enn hva de ville blitt ved naturlig vekst. Det er funnet en rekke trua arter på styvingstrærne på Øvre Ramse. Om disse fortsatt vil finnes på styvingstrærne i framtiden vil vi antakelig få vite gjennom overvåkningen som Norsk institutt for naturforskning og Bioforsk har startet i området.

Vil du lese mer om lauvingstrærne på Øvre Ramse og igangsatt overvåkning?
Se under publikasjoner på www.bioforsk.no

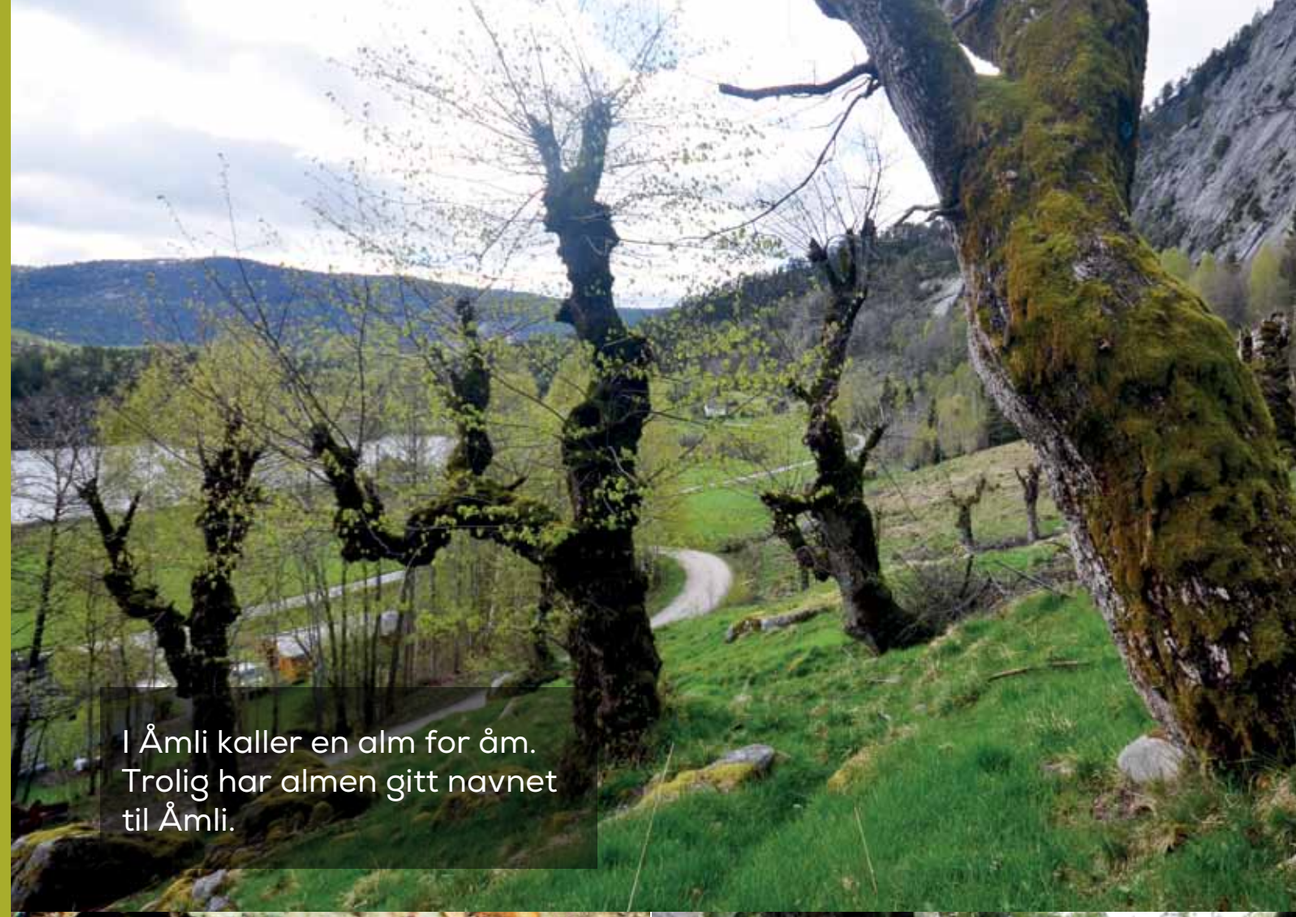

I Åmli kaller en alm for åm. Trolig har almen gitt navnet til Åmli.

Catapyrenium psoromoides

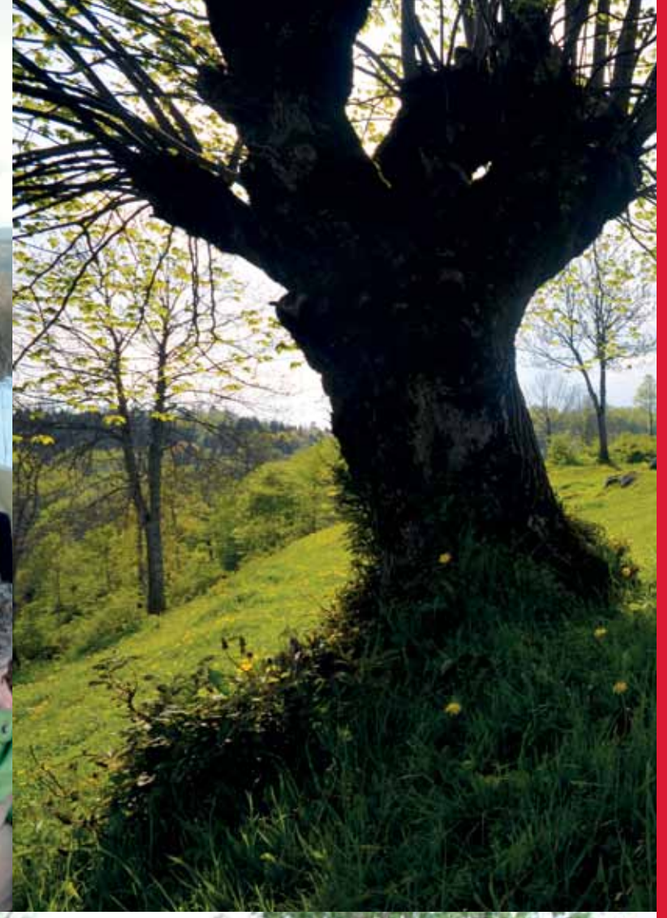

GJERSTAD

NYE, UNGE GRUNNEIERE PÅ MELÅSHØGDENE SATSER PÅ KULTURLANDSKAPET

«Hvorfor er ikke den nyrydda hagemarka mi med i Naturbaselokaliteten?» Spør Halvor Landsverk. Han tegner inn feltet med gammel hagemark med styvingstrær som han har ryddet fram de to siste vintrene. Arvesølvprosjektet er på besøk for å revidere den gamle skjøtselplanen for Landsverk og Melåshøgdene. Halvor, Heidi og minstemann Fredrik overtok hjemgården til Halvor, Melås, Sørgarden for få år siden og mye har allerede skjedd i kulturlandskapet siden da.

Med lauvingskurs i Telemark friskt i minne har han nå planer om å gjenåpne hagemarka på Høgås også. Et område som ble avgrenset av fagbiologer i 2011 fordi det hadde grove gamle styvingstrær med alm og ask med sjeldne lav og sopp. «Jeg husker fra da jeg var liten at bestefar fortalte at Kongen sto her», sier Halvor og forteller videre «Kongen var ei mektig kylla alm som var nesten 4 meter i stammeomkrets og den største av dei gamle opp Langvei. Kongen datt på 60 tallet.» Vi står midt inne i den gjengrodde hagemarka på Høgås som Halvor har tenkt å gjenåpne. «Harald Melås fortalte meg at de slo her nede fram til siste krig. Det skal bli spennende å få åpna det opp igjen, men det er nok mest aktuelt å ha storfebeite her nede nå».

Det var knytt stor spenning til hva som ville skje på nabogården Melås- Der fremme. Gården blei lagt ut på salg i 2010. Hvem kom til å kjøpe den og hvilken interesse ville de nye eierne ha for å skjøtte det nasjonalt viktige kulturlandskapet her? I dag er Gidske Houge og Tom Jacobsen de nye grunneierne på Melås – Der fremme. Blant femti gamle styvingstrær spredt nedover lia beiter det ungdyr i dag. De nye grunneierne har gjerda ute en del av beitet her for de ønsker å slå enga midt i juli, og heller beite området etter slåtten. «Det er tydelige terasser som viser de rydda slåtteteigene nedover i lia. Her har vært ei gammel lauveng. Det er derfor vi ønsker å gjenoppta slått her» sier de. Tom og Gidske har også fortsatt ryddearbeidet som forrige grunneier startet, og et stort fellesbeiteområde er gjenåpnet mot nabogården Landsverk. Med dette blei Melåshøgdene ett stort åpent kulturlandskap som strekker seg fra Melås- Sørgarden til de artsrike slåtteengene på nabogården Landsverk i nordvest.

Vil du lese mer om kulturlandskapet på Melås og Landsverk?
Se under publikasjoner på www.bioforsk.no

TVEDESTRAND

SLÅTTEMARK I FJÆRA

Lunt plassert innimellom knauser og sva på Hella på Sandøya ligger slåtteengene til Vidar og Yolanda Løvdal. De flate, åpne engene er omkranset av rekker med store, mørkegrønne svartorklynger som står langs med Hellaveien og inn mot knauser.

Midtsommers blomstrer engene i rosa og gult med hanekam og duskstarr i store mengder sammen med bekkeblom, krypsoleie, engkarse, marigras og klourt. Her er det frodig! Slåtteengene ligger så lavt at det er nær ingen drenering ut til havet rett utenfor, og jorda er veldig næringsrik siden den er full av skjellsand.

Vidar Løvdal har de siste tiårene rydda og skjøtta de gamle engene. «Området ble brukt som slåttemark og beite for husdyr fram til rundt 1940-50tallet», forteller han og fortsetter «Deretter ble det liggende brakk fram til 1990 tallet. Området var veldig prega av forfall og fullstendig gjengrodd med takrør da vi tok opp igjen bruken. Det sto like tett med takrør her som det gjør der borte» forteller han og peker på takrørfeltet som står som en høy, tett vegg på andre siden av veien.

De gamle engene hos Vidar og Yolanda ble gradvis gjenåpnet og restaurert, gamle diker ble gravd opp, det ble rydda i oreoppslag ute på engene og i kantene og etter hvert kunne en begynne å slå og beite områdene med sau. Nå brukes arealene som kombinasjon av slåtteeng og beite for sau av gammel norsk rase eller villsau som de også kalles. «Engene deles i to langs dreneringsgrøfta og brukes annethvert år til slått og beite», forteller Vidar.

I dag er det svært sjelden å finne slike kystnære, rike fuktenger på skjellsandgrunn i hevd ved tradisjonell slått og beite langs Sørlandskysten. Det var annerledes før da enhver liten skorte med jord ble dyrket eller slått og utmarka på koller og sva ble brukt til beite.

Når artsrike strandenger får gro igjen erstattes de ofte med monokulturer av takrør. Sannsynligvis utgjør tilgroingen av kystnære skjellsandenger en av de største truslene mot biomangfoldet i skjærgården - i hvert fall mot det botaniske mangfoldet. De mannshøye, tette takrørskogene fører også til at strand-engene blir utilgjengelige, og har en negativ effekt på friluftsliv og landskapsopplevelse. Akkurat det siste er vi veldig enige i når vi ser utover de rosa blomsterengene med hanekam på Hella.

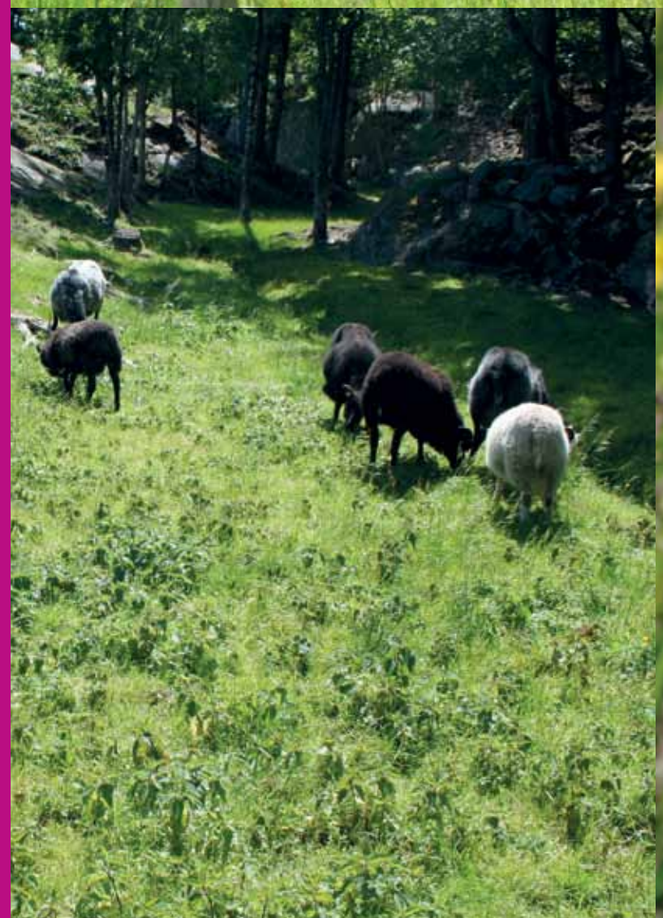

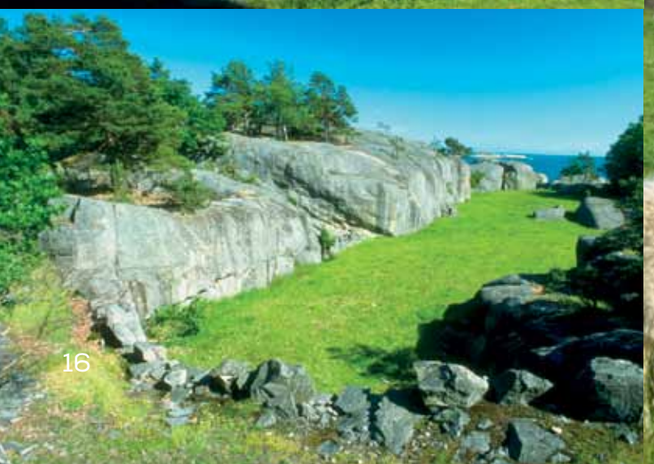

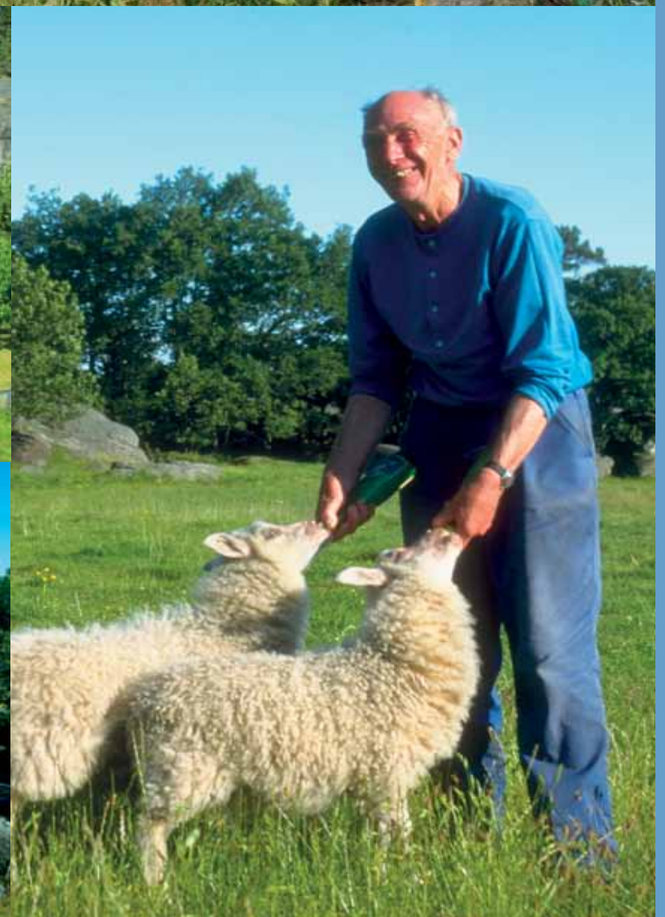

LILLESAND

FISKERBONDEN PÅ HELLERSØY

På Hellersøy i Lillesandskjærgården finnes noe så unikt som en fiskerbonde som fortsatt holder kystlandskap og fisketradisjoner levende. Her bor og driver Arnulf Andersen nærmest etter gammelt sjølbergingsprinsipp, med beitende sau, eng- og åkerbruk og en hage med frukt og bær. Knauslendte svaberg og karakteristiske sprekkedaler blir holdt i hevd gjennom helårsbeite av sau og slått på 4-5 mål eng. Vår og høst får sauene lov til å beite på engene, men ellers ikke. Samspillet mellom naturgrunnlag og kulturpåvirkning gir et åpent og sjeldent velholdt kystkulturlandskap. Sirlig oppbygde steingjerder er lagt over og langsetter koller og sva. Mens gamle fiskegarn flere steder fortsatt er i bruk som innhegning.

Innover Hellersøya finnes flere små lune laguner der grønne grassletter møter hvit sandbunn og blåturkis sjø.
Vinden står rett inn fra Skagerakkysten, og det er værhardt for den eksponerte vegetasjonen på knausene. I ly av lave blankskurte berg ligger de gamle innmarksarealene som grønne drag mot havet. En drifteveg som enkelte steder er oppmurt i sprengt blokk fører fram til tunet.

Tunet har kystgårdens tradisjonelle plassering i ly av lave knauser. Også bebyggelsen er tradisjonell med tømra våningshus og en liten driftsbygning. Gamle eple-, plomme-, morell- og pæretrær vokser rundt husene og ellers spredt på lune plasser. Innunder frukttrærne blir graset slått og hesjet. En vinranke klatrer på svaberget bak huset i nord. Her er også noen bærbusker og en jordlapp med potet- og grønnsaker. Alt som høstes er til eget bruk.

Arnulf driver jordbruk i kombinasjon med fiske. Sommerstid handles og selges det på Brekkestø, vinterstid går turen med snekka til Lillesand.

Brygga er et sentralt miljø på øygardsbruket og ligger mer værutsatt enn selve gården.
I buer finnes gamle bastetau som er tilvirket av lindebark fra øya, og de gamle lindestuvene vokser fortsatt på Hellersøy.

AKTUELLE TILSKUDDSORDNINGER FOR ARTSRIKE LOKALITETER I KULTURLANDSKAPET

Direktoratet for naturforvaltning (DN)
Tilskudd til utvalgte naturtyper og prioriterte arter.
soknadssenter.dirnat.no

Statens landbruksforvaltning (SLF)
Regionalt miljøprogram (RMP)
Spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap (SMIL)
www.slf.dep.no

Utgitt desember 2012
Heftet er gitt ut med støtte fra Fylkesmannen i Aust-Agder og Bioforsk.

Arvesølvprosjektet på Agder er støttet av Norsk genressurssenter og Fylkesmennene i Aust- og Vest- Agder.

www.bioforsk.no/arvesolv

Ansvarleg utgjevar:
Fylkesmannen i Aust-Agder,

Lisbeth Svendsen Kismul
fylkesagronom
landbruksavdelingen

Rune Sævre
Rådgiver
Miljøvernavdelingen

Ellen Svalheim
Forsker
Bioforsk

Foto:
Marit Simonstad Kvaale
© Setesdal Regionråd
s. 4 og s. 7

Rune Sævre , Ellen Svalheim,
Brita Mosdøl, Harald Bratli,
Sigrid Bjørg Ramse
Gunhild Geirstad

Print: Xpressprint
Design: Tress Design as

Bioforsk Midt-Norge
Kvithamar
7512 STJØRDAL
T Sentralbord: 03 246
E ellen.svalheim@bioforsk.no
www.bioforsk.no

Fylkesmannen i Aust-Agder

Postboks 788 Stoa
4809 ARENDAL
T 37 01 75 00
E fmaapost@fylkesmannen.no
www.fylkesmannen.no/aa